
FDI, DOMESTIC ENTREPRENEURSHIP AND MANAGEMENT IN TRANSITION HOST ECONOMIES

Sandra Stojadinović Jovanović

Academy of Professional Studies Western Serbia, Serbia, sandrassj28@gmail.com

Ivana Bojović

Academy of Professional Studies Western Serbia, Serbia, ivana.bojovic33@gmail.com

Abstract: Global world economy has been characterised by the extensive foreign direct investment flows during the previous three decades. By including the flows of goods, services, capital, knowledge and technology, foreign direct investment (FDI) represents an important factor of economic development of both home and host economies. FDI flows imply different and numerous effects on the economy of the country including those on domestic entrepreneurship and management of local firms. The paper focuses on the relationship between FDI and entrepreneurship and management of domestic firms in host transition economies. The intent is to give a snapshot of the impacts of FDI on entrepreneurship activity of host country and management of local firms indicating the importance of this issue once again. For Serbia as well as for Macedonia and all other Southeast European economies in transition generally, the influence of FDI on entrepreneurship is one of the crucial questions regarding the role and the importance of entrepreneurship in the transition economies which primarily appear in the role of host economies of FDI inflows. Entrepreneurship has been seen as a vehicle for increasing job creation in local economy and accelerating economic growth as well as the management of local firms that can upgrade business performance and lead to higher productivity and growth. Therefore the studies and findings regarding relationship between FDI and domestic entrepreneurship and management of local firms not only for Southeast European economies in transition but also for other European transition economies are important as their experience offer relevant implications and open the door for the adequate observation of possible FDI influences and conditions in which they have been occurred. Positive effects of FDI on domestic entrepreneurship and management of local firms in host economies may include transfer of new ideas, technologies, capabilities, knowledge, entrepreneurial skills, management practice as well as new markets creation, subcontracting activities, access to critical and scarce resources and financial support. These as well as other aspects have also potential for negative effects. All of them must be kept in mind by the policy creators. The paper therefore has also policy implications showing policy creators that FDI influence is not known a priori and includes various impacts, both positive and negative, as well as need for extensive and comprehensive analysis of these effects. Host economy characteristics, established policy and regulation that simultaneously offset negative effects from FDI inflows, at one side, generate their positive effects on domestic entrepreneurship and management, on the other side, and upgrade complementarity between foreign and domestic enterprises, play a critical role in this.

Keywords: foreign direct investment, entrepreneurship, management, host economies, transition economies.

SDI, DOMAĆE PREDUZETNIŠTVO I MENADŽMENT U TRANZICIONIM ZEMLJAMA DOMAĆINIMA

Sandra Stojadinović Jovanović

Akademija strukovnih studija Zapadna Srbija, Srbija, sandrassj28@gmail.com

Ivana Bojović

Akademija strukovnih studija Zapadna Srbija, Srbija, ivana.bojovic33@gmail.com

Rezime: Globalnu svetsku privredu karakterišu obimni tokovi stranih direktnih investicija tokom prethodne tri decenije. Time što uključuju tokove roba, usluga, kapitala, znanja i tehnologije, strane direktne investicije (SDI) predstavljaju važan faktor ekonomskog razvoja kako matičnih zemalja tako i zemalja domaćina. Tokovi SDI podrazumevaju različite i brojne efekte na privredu date zemlje uključujući i efekte na domaće preduzetništvo i menadžment lokalnih firmi. Rad se fokusira na odnos između SDI i domaćeg preduzetništva i menadžmenta lokalnih firmi u tranzicionim zemljama domaćinima. Namera je da se da prikaz uticaja SDI na preduzetniču aktivnost zemlje domaćina i menadžment lokalnih firmi ukazujući na značaj ovog pitanja još jednom. Za Srbiju kao i za Makedoniju i sve druge zemlje u tranziciji Jugoistočne Evrope generalno, uticaj SDI na preduzetništvo je jedno od krucijalnih pitanja imajući u vidu ulogu i značaj preduzetništva u zemljama u tranziciji koje se primarno javljaju u ulozi zemalja domaćina priliva SDI. Preduzetništvo se posmatra kao sredstvo za povećano kreiranje radnih mesta

u domaćoj privredi i ubrzanje ekonomskog rasta isto kao i menadžment lokalnih firmi koji može unaprediti poslovne performanse i voditi ka većoj produktivnosti i rastu. Iz tih razloga su studije i nalazi koji se tiču odnosa između SDI i domaćeg preduzetništva i menadžmenta lokalnih firmi ne samo za zemlje u tranziciji Jugoistočne Evrope već i za druge evropske tranzicione zemlje važni, jer njihovo iskustvo nudi relevantne implikacije i otvara vrata za adekvatno posmatranje mogućih uticaja SDI i uslova u kojima su se desili. Pozitivni efekti SDI na domaće preduzetništvo i menadžment lokalnih firmi u zemljama domaćinima mogu uključiti transfer novih ideja, tehnologija, znanja, sposobnosti, preduzetničkih veština, menadžment prakse kao i kreiranje novih tržišta, podugovorne aktivnosti, pristup kritičnim i retkim resursima i finansijsku podršku. Ovi, kao i drugi aspekti, takođe, imaju potencijal za ostvarivanje negativnih efekata. Sve njih moraju imati na umu kreatori politika. Zbog toga rad ima implikacije i na politiku koja se vodi, jer pokazuje kreatorima politika da dejstvo SDI nije a priori poznato i da uključuje različite uticaje, i pozitivne i negativne, kao i potrebu za obimnom i sveobuhvatnom analizom ovih efekata. Karakteristike zemlje domaćina, uspostavljena politika i regulativa koje simultano neutrališu negativne efekte priliva SDI, s jedne strane, generišu njihove pozitivne efekte na domaće preduzetništvo i menadžment, s druge strane, i unapređuju komplementarnost između stranih i domaćih preduzeća, imaju kritičnu ulogu u ovome.

Ključne reči: strane direktne investicije, preduzetništvo, menadžment, zemlje domaćini, tranzicione zemlje.

Oblast: Društvene nauke

1. UVOD

Jedan od prvih radova na ovu temu odnos između stranih direktnih investicija i preduzetništva ispitivao je u kontekstu efekata prelivanja koje su strane direktne investicije proizvodile u zemljama domaćinima⁵⁰. Usledili su radovi u kojima su ispitivani različiti ekonomski efekti stranih direktnih investicija (SDI), uključujući i one na aktivnost lokalnih firmi. Efekti SDI na preduzetništvo naročito se ispituju poslednje tri decenije, na šta je uticala internacionalizacija kako velikih tako i malih firmi. Većina studija je fokusirana na ulogu priliva SDI i njihov uticaj na preduzetničke aktivnosti zemalja domaćina. Nalazi su komplementarni, ali ponekad i suprotstavljeni, i pokazuju da SDI mogu imati kako pozitivne tako i negativne efekte na lokalno preduzetništvo.

Ranije studije su nalazile kako pozitivne tako i negativne efekte SDI na preduzetničku aktivnost generalno. Za zemlje u tranziciji obično su nalazile negativne efekte ili da efekata nije bilo. Strane firme ulaze u zemlju domaćina da bi mogle da iskoriste jedinstvenu imovinu svojstvenu tom tržištu⁵¹. Grossman⁵² navodi da prilivi SDI ne samo da smanjuju broj domaćih preduzetnika već utiču i na distribuciju pojedinaca koji postaju preduzetnici. Djankov i Hoekman nalaze da zajednička ulaganja i SDI, zajedno, imaju negativan efekat prelivanja na firme u kojima nema stranog vlasništva, a samo kod SDI stepen prelivanja postaje mnogo manji i gubi na značaju⁵³. Konings navodi da ne nalazi dokaz pozitivnog prelivanja na domaće firme⁵⁴. Novije studije o efektima SDI na preduzetništvo u zemljama u tranziciji izveštavaju kako o negativnim tako i o pozitivnim efektima.

Ima studija koje pokazuju da prilivi SDI imaju negativan efekat na stope preduzetništva, dok druge daju suprotne nalaze odnosno pokazuju da je veća stopa osnivanja novih firmi povezana sa povećanim prilivima SDI. Tako, rezultati jedne studije pokazuju da su prilivi SDI negativno povezani sa pet vrsta preduzetništva: preduzetnicima početnicima, novim preduzetnicima, preduzetnicima u ranoj fazi, etabliranim preduzetnicima i brzorastućim preduzetnicima.⁵⁵ Dok, nalazi uticaja SDI na performanse i preduzetništvo domaćih firmi u zemljama u tranziciji Jugoistočne Evrope, na primeru Makedonije, pokazuju da se uticaj SDI ogleda u podržavanju preduzetničke aktivnosti. Uticaj stranih investicija je, generalno, pozitivan i ima tendenciju da utiče na proces restrukturiranja domaćih preduzeća. Nalazi ovog istraživanja pokazuju sledeće: (1) strano vlasništvo je pomoglo u restrukturiranju i povećanju produktivnosti domaćih firmi, (2) SDI imaju pozitivan uticaj na pojačano osnivanje novih firmi, i (3)

⁵⁰ McDougall, G.D.A. (1960). The benefits and costs of private investment from abroad: a theoretical approach. *Economic Record*, 36, 13–35.

⁵¹ Dunning, J. H. (1993). *Multinational enterprise and the global economy*. Wokingham: Addison Wesley.

⁵² Grossman, G. M. (1984). International trade, foreign investment, and the formation of the entrepreneurial class. *American Economic Review*, 74 (4), 605-614.

⁵³ Djankov, S. & Hoekman, B. (2000). Foreign Investment and Productivity Growth in Czech Enterprises. *World Bank Economic Review*, 14 (1), 49–64.

⁵⁴ Konings, J. (2001). The effects of foreign direct investment on domestic firms: Evidence from firm-level panel data in emerging economies. *Economics of Transition*, 9(3), 619-633.

⁵⁵ Pathak, S., Laplume, A. & Emanuel Xavier-Oliveira, E. (2015). Inbound foreign direct investment and domestic entrepreneurial activity. *Entrepreneurship & Regional Development*, 27 (5-6), 334-356.

strane investicije će, na nezaposlene koji traže posao, verovatnije uticati tako da nađu zaposlenje nego da otpočnu svoj sopstveni biznis.⁵⁶

Skorija istraživanja su otpočela da ocenjuju efekte SDI na osnivanje novih firmi. Njihovi rezultati pokazuju da se mogu očekivati dvostruki efekti. Sa jedne strane, domaće firme mogu ostvariti koristi od specifičnih znanja (*know-how*) koje SDI donose sa sobom, kao i od efekta kreiranja tražnje. Sa druge strane, domaće preduzetništvo može biti pogođeno efektom pojačavanja konkurencije i tehnoloških barijera za ulazak. Ayyagari i Kosová nalaze da veće strano prisustvo stimuliše ulazak domaćih firmi unutar iste industrije, ukazujući na postojanje pozitivnih horizontalnih efekata preliivanja od SDI. Takođe, utvrđuju značajne vertikalne efekte preliivanja, kao i da su efekti preliivanja kroz vertikalne veze jači od horizontalnih efekata preliivanja.⁵⁷

Postoje radovi koji ukazuju da je uticaj SDI na preduzetništvo dosledniji efektu istiskivanja u smislu da veće SDI mogu da oslabe domaće preduzetništvo, kao i da efekat istiskivanja varira među zemljama zavisno od razvijenosti preduzetništva. Takođe, efekat varira zavisno i od polnih razlika. U istraživanju Goel-a efekat istiskivanja se pokazao većim kod celog posmatranog uzorka nego kod poduzorka koga čine žene preduzetnice.⁵⁸

Tako uticaj SDI na preduzetništvo može varirati i među demografskim grupama. Na primer, žene preduzetnici se mogu suočiti sa posebnim izazovima u konkurenciji sa stranim investitorima. Otuda, mogu postojati značajne polne razlike u ovom pogledu, sa efektom istiskivanja koji nije nužno primenljiv po populacijskim podgrupama. To znači da se efekat istiskivanja ne mora javiti ili ne na isti način ili u istoj meri u populacijskim podgrupama.

2. EFEKTI SDI NA PREDUZETNIŠTVO I MENADŽMENT LOKALNIH FIRMI ZEMALJA DOMAĆINA

Kao što uvid u literaturu i nalaze istraživanja pokazuje, SDI nose brojne i raznovrsne mogućnosti kako za pozitivne tako i za negativne efekte na preduzetništvo zemalja domaćina.

Pozitivni efekti na preduzetništvo zemalja domaćina mogu se javiti u pogledu difuzije novih tehnologija, menadžment prakse koju donose strane kompanije, kreiranja novih tržišta, podugovornih aktivnosti, pristupa kritičnim resursima i finansijskoj podršci.

Prilivi stranih direktnih investicija odnosno osnovane firme koje su njihov rezultat (strano-kontrolisane firme, filijale stranih kompanija odnosno strane filijale) donose nove proizvode i usluge u zemlju domaćina stvarajući tako ponudu i generišući potražnju za ovim dobrima. Ovo ima za rezultat nekoliko pozitivnih efekata. Tako, novi proizvodi vode ka stvaranju novih tržišta i preduzetničkih mogućnosti. Pored toga, lokalne firme mogu ponuditi slične proizvode imitirajući svoje strane konkurente. Dalje, lokalne firme mogu biti stimulisane da iskoriste prednosti tržišnih niša u sektorima u kojima to nisu učinile strane kompanije. Takođe, lokalne firme mogu učiti na iskustvu stranih kompanija, uključujući i njihove neuspešne pokušaje da zadovolje zahteve potrošača kroz uvođenje i nudenje privlačnijih alternativa, jer su svesne kulturološkog okruženja svojih klijenata.

Pored toga, SDI značajno utiču na trgovinske tokove, povećavaju konkurentnost izvoza i podstiču uvozno konkurentnu proizvodnju, čime se unapređuje ukupno poslovno okruženje i ambijent u kome lokalne firme posluju. Zatim, SDI olakšavaju pristup finansijskim resursima, što je veoma važno za male firme i preduzetnike kojima je otežan ili onemogućen pristup finansijskim sredstvima jedna od glavnih barijera u poslovanju. Takođe, SDI mogu pomoći lokalnim firmama da prošire svoje aktivnosti kroz podugovaranje ili razvoj kolaboracije u različitim aktivnostima.

Tehnologija koja dolazi u zemlju domaćina sa prilivom SDI može biti nova ili najsavremenija i donositi nova znanja (novi *know-how*). Ova znanja mogu otvoriti nove mogućnosti za domaće preduzetnike i, u ovim slučajevima, SDI će biti komplementarne domaćem preduzetništvu. Domaći preduzetnici će biti ili osnaženi kroz efekte preliivanja od ovog znanja ili kroz mogućnosti podugovaranja poslova koje strani investitor donosi. Strane kompanije osnažuju domaće preduzetnike tako što ih upoznaju sa novim tehnikama dok ih istovremeno ohrabruju na podugovaranje poslova. Pored toga, zavisno od prirode novog znanja (*know-how*), tehničke kompleksnosti, kao i prirode uključenog proizvoda odnosno usluge, efekti preliivanja znanja mogu se desiti odmah ili nakon određenog vremenskog perioda. Prisustvo strano-kontrolisanih firmi, takođe, može podstaći dodatnu, uzvodnu i nizvodnu, tražnju duž lanca snabdevanja odnosno uspostavljanje veza unapred i unazad. Uspostavljanje veza unazad (uzvodno) podrazumeva da se strano-kontrolisane firme povezuju sa lokalnim dobavljačima radi pribavljanja sirovina koje su im potrebne za

⁵⁶ Apostolov, M. (2017). The impact of FDI on the performance and entrepreneurship of domestic firms. *Journal of International Entrepreneurship*, 15 (4), 390–415.

⁵⁷ Ayyagari, M. & Kosová, R. (2010). Does FDI facilitate domestic entry? Evidence from the Czech Republic. *Review of International Economics*, 18, 14–29.

⁵⁸ Goel, R.K. (2018). Foreign direct investment and entrepreneurship: gender differences across international economic freedom and taxation. *Small Business Economics*, 50(4), 887-897.

proizvodnju, a što će povećati, ojačati i unaprediti proizvodnju lokalnih firmi dobavljača strano-kontrolisanih firmi, dok se uspostavljanje veza unapred dešava kada lokalne firme kupuju robu i usluge koje su proizvele strano-kontrolisane firme, čime će, kupujući dobra kojih do tada nije bilo na domaćem tržištu ili dobra višeg kvaliteta ili niže cene, unaprediti svoje poslovanje odnosno ulaznu komponentu svog poslovanja.

Priliv SDI i ulazak filijale strane kompanije na teritoriju zemlje domaćina može imati značajne implikacije na strukturu domaće privrede, posebno na konkurentnost, opstanak i osnivanje domaćih preduzeća. Ovaj aspekt uticaja SDI, u velikoj meri, će zavisiti od specifičnosti samog domaćeg konteksta i od relativne veličine i tržišne moći novoosnovanog preduzeća odnosno strane filijale. Kao pozitivni, mogu se javiti sledeći efekti:

- tamo gde strana filijala uspostavi jake lokalne veze, posebno na strani ponude, mogućnosti za lokalno poslovanje mogu biti značajno poboljšane. Postojećim firmama će biti bolje, a mogu nastati i nove firme stimulisane povećanom tražnjom za materijalima i komponentama;

- formiranje novih preduzeća može biti stimulirano postojanjem menadžerskog kadra koji otpočinje svoj sopstveni biznis na osnovu iskustva i znanja koje su stekli radeći u stranoj firmi.⁵⁹

Pored pozitivnih efekata, mogu se javiti i negativni efekti priliva SDI na preduzetništvo zemalja domaćina. Priliv SDI u zemlju domaćina i osnivanje filijale strane kompanije odnosno pojava novog, strano-kontrolisanog, preduzeća na tržištu domaće zemlje nosi sa sobom mogućnosti za brojne kako pomenute pozitivne tako i negativne efekte.

Negativni efekti se mogu javiti kada se strano-kontrolisane firme bore da pridobiju iste klijente i počnu da istiskuju domaće firme. Takođe, prisustvo stranih firmi u nekoj privrednoj grani može imati negativan uticaj na ulazak domaćih firmi podizanjem tehnoloških barijera za ulazak u datu granu. Ulazne barijere se povećavaju jer su strane firme često tehnološki naprednije od domaćih firmi, naročito na brzorastućim tržištima, kao i zato što mogu bolje da iskoriste efekte ekonomije obima.

SDI mogu biti štetne za domaće preduzetništvo i kada, na primer, uobičajene SDI odnosno SDI koje ne donose radikalno novo znanje substituišu domaće preduzetništvo. To bi se desilo kada bi se domaći preduzetnici osetili ugroženim od veličine, obima ili tržišne moći stranih investitora. Ovo bi bio efekat istiskivanja koji proizvode SDI.

Iako sve filijale stranih kompanija nisu velike, čest je slučaj da su one veće od konkurenata u zemlji domaćinu. Koliki će uticaj ulazak strane filijale na tržište zemlje domaćina imati zavisi, u velikoj meri, od specifičnosti samog domaćeg okruženja i od relativne veličine i tržišne moći filijale u tom okruženju. Generalno, razlika između strano-kontrolisanog preduzeća i domaćeg preduzeća na tržištu razvijenih zemalja, naročito onih koje su izvori SDI, je mnogo manja nego u manje razvijenim zemljama odnosno zemljama u razvoju i zemljama u tranziciji. U manje razvijenim zemljama strane filijale su, po definiciji, deo tehnološki savremenog sektora zemlje domaćina.

Glavni dugoročni efekat priliva SDI na tržište zemlje domaćina, i razvijenih i manje razvijenih zemalja, je povećanje nivoa industrijske koncentracije⁶⁰. Broj firmi se smanjuje i dominacija velikih firmi raste.

Stoga se, u ovom kontekstu, mogu izdvojiti dva negativna efekta SDI na preduzetništvo zemlje domaćina:

- moguće istiskivanje postojećih domaćih firmi, i
- otežano osnivanje i gušenje novih domaćih preduzeća.

Jasno je da što je domaći sektor manje razvijen, veća je verovatnoća da bude preplavljen ulaskom stranih (strano-kontrolisanih) preduzeća i da domaće preduzetništvo bude ugušeno. Ponekad se, čak, smatra da će prisustvo stranih preduzeća, u određenoj zemlji domaćinu, neizbežno uništiti ili ugušiti domaća preduzeća.

Strana kompanija, koja preduzima SDI i otvara filijalu u zemlji domaćina, takođe, može da apsorbuje lokalnu štednju i preduzetnički talenat, sprečavajući da budu upotrebljeni u osnivanju domaćih preduzeća koja mogu biti važnija za nacionalni rast i razvoj.

U pogledu još jedne, relevantne, dimenzije, zapaža se da strani investitori mogu da privuku pojedine potencijalne preduzetnike da se zaposle kod njih. Ovo bi rezultiralo u opadanju domaćeg preduzetništva, jer zapošljavanje zamenjuje preduzetništvo odnosno samozapošljavanje.

Strane firme mogu privući oskudne domaće resurse kao što je talentovana i kvalifikovana radna snaga. To se pretvara u dodatni konkurentski pritisak na tržištu rada, sa potencijalom da izmeni preduzetnički ambijent u domaćoj privredi. Ključni nosilac koji stoji iza formiranja novih firmi je ponuda preduzetnički talentovanih pojedinaca. Podjednako važan je i stepen do kog ovi potencijalni preduzetnici imaju sklonosti da otpočnu svoj sopstveni biznis. Ovaj problem spada u domen modela izbora zanimanja u kome pojedinci preferiraju jedno od alternativnih zanimanja shodno pratećoj zaradi. Na primer, pojedinac bira da li će biti zaposleni ili samozaposleni. Ova odluka jednim delom zavisi od razlike između očekivane zarade koju bi ostvario kao zaposleni i preduzetničke zarade. Imajući u vidu da je struktura plate koju nude strane kompanije obično atraktivna prema lokalnim standardima, naročito za kvalifikovan ili menadžerski rad, potencijalni preduzetnici mogu prihvatiti zaposlenje u ovim firmama

⁵⁹ Dicken, P. (1999). *Global Shift: Transforming the World Economy*. Paul Chapman Publishing Ltd., pp. 256-257.

⁶⁰ Dicken, P. (1999). *Global Shift: Transforming the World Economy*. Paul Chapman Publishing Ltd., p. 256.

pre nego preduzetničke aktivnosti. Zato je, sa privlačenjem potencijalnih preduzetnika u zapošljavanje zbog zarade, verovatno očekivati da prisustvo SDI negativno deluje na osnivanje domaćih firmi.⁶¹

Uz sve to, efekat SDI na preduzetništvo može, kao što je već, shodno nalazima istraživanja, navedeno, varirati i među demografskim grupama.

Bitan efekat SDI je i taj što obezbeđuju menadžment, menadžerska znanja i menadžment veštine firmama zemlje domaćina. Ova difuzija se odvija direktno kroz mobilnost menadžera i radnika koji se angažuju u filijalama stranih kompanija osnovanim u zemljama domaćinima i potom prelaze u druge, lokalne firme.

Među brojnim faktorima, faktor koji primarno utiče na kompanije da internacionalizuju svoje poslovanje i da posluju na inostranim tržištima jesu menadžeri kompanije.⁶²

Znanja i sposobnosti inostranog menadžmenta, do kojih se dolazi kroz SDI, mogu proizvesti značajne koristi za zemlju domaćina. Blagotvoran uticaj nastaje kada domaći kadar, koji je obučavan da obavlja menadžerske, finansijske i tehničke poslove u filijali strane kompanije, napusti firmu i pomogne osnivanje nezavisnih firmi. Slični efekti mogu se javiti ako superiorni menadžment strane TNK stimuliše domaće dobavljače, distributere i konkurente da poboljšaju svoj sopstveni menadžment.

SDI mogu pozitivno da utiču na domaću zemlju tako što je snabdevaju menadžmentom, kao resursom koji joj na drugi način ne bi bio dostupan, a koji unapređuje poslovne performanse i ubrzava stopu privrednog rasta zemlje.

Ima nalaza koji ukazuju na značajnu zavisnost boljih poslovnih performansi od stranog vlasništva u odnosu na domaće firme. Preduzeća sa udelom stranog vlasništva ostvaruju bolje performanse (merene putem ROE indikatora).

Bolje performanse, kao i istaknuto obeležje nematerijalnih ulaganja i ulaganja u istraživanje i razvoj, obično imaju strano-kontrolisana preduzeća. Nematerijalna ulaganja i ulaganja u istraživanje i razvoj, kao ključne investicije, ne dovode direktno do boljih poslovnih performansi strano-kontrolisanih firmi, već su, u značajnoj meri, implikacije menadžerskog ponašanja.⁶³ Bitan faktor, dakle, koji dovodi do boljih poslovnih performansi, jeste menadžment odnosno ponašanje menadžera koji vode datu firmu. Ovi nalazi su značajni jer nude relevantni putokaz menadžmentu firme i pokazuju značajne implikacije menadžerskog ponašanja.

Pozitivni efekti mogu biti znatno umanjeni ako je većina menadžerskih i visoko kvalifikovanih radnih mesta rezervisana za državljane matične zemlje. Procenat menadžerskih i kvalifikovanih radnih mesta koje će obavljati građani zemlje domaćina može biti ključna tačka u pregovorima između strane kompanije koja želi da preduzme SDI i vlade potencijalne zemlje domaćina. Poslednjih godina, većina stranih kompanija je na pritiske domaćih vlada, po ovom pitanju, odgovarala tako što je prihvatila da rezerviše značajan procenat menadžerskih i visokokvalifikovanih poslova za građane zemalja domaćina.⁶⁴

Efekti SDI na preduzetništvo i menadžment mogu se sistematizovati i na način prikazan u narednoj Tabeli.

Tabela 1: Mogući uticaji priliva stranih direktnih investicija na preduzetništvo i menadžment

Pozitivni uticaji	Negativni uticaji	Karakteristike zemlje domaćina koje doprinose ostvarenju pozitivnih uticaja
Donose nove preduzetničke metode, menadžment stilove, radne kulture i dinamičniju konkurentsku praksu.	Nesposobnost stranog preduzetništva, menadžment metoda i radnih praksa da se prilagode ili, gde je potrebno, da promene lokalnu poslovnu kulturu. Uvođenje inostranih tehnika radnih odnosa može voditi ka radnom nespokojstvu. Sprovođenje anti-konkurentске prakse može voditi ka neprihvatljivom stepenu tržišne koncentracije.	Politike kojima domaće vlade nastoje da unaprede domaće preduzetništvo i preduzimljivu i ka potrošaču usmerenu radnu etiku; karakter i efikasnost tržišta kapitala; uspešnost odgovarajućih politika tržišnih olakšica. Većim zemljama može biti lakše da postignu neke od ovih karakteristika nego manjim.

Source: Dunning, J. H. (1994). Re-evaluating the benefits of foreign direct investment. *Transnational Corporations*, 3 (1), 23-51.

⁶¹ Danakol, S. H., Estrin, S., Reynolds, P. & Weitzel, U. (2013). Foreign Direct Investment and Domestic Entrepreneurship: Blessing or Curse?. DP No. 7796, IZA Bonn.

⁶² Dubravská, M., Mura, L., Kotulič, R. & Novotný, J. (2015). Internationalization of entrepreneurship – motivating factors: Case study of the Slovak Republic. *Acta Polytechnica Hungarica*, 12(5), 121–133.

⁶³ Rajnoha, R., Merková, M., Dobrovič, J., & Rózsa, Z. (2018). Business performance management and FDI: key differences between foreign and domestic-owned firms – a case of Slovakia. *Journal of Business Economics and Management*, 19(1), 42-62.

⁶⁴ Hill, C. W. L. (2000). *International Business: Competing in the Global Market*. McGraw- Hill Companies, p. 214.

Ukupni efekat SDI na preduzetništvo i menadžment lokalnih firmi zemalja domaćina može, stoga, biti kako pozitivan tako i negativan, na šta bitno utiču individualne karakteristike zemalja domaćina (nivo razvijenosti, ekonomska i politička moć, pregovaračka snaga zemlje domaćina) i politike koje vlade ovih zemalja vode.

Mnoge zemlje nude izdašne podsticaje kako bi privukle više SDI u nadi da će doći do efekta preliivanja znanja. Iako strane firme mogu doneti značajne prednosti i pogodnosti za razvoj domaćih firmi, kreatori politika takođe treba da imaju u vidu moguće negativne efekte priliva SDI na preduzetničku aktivnost. Kreatori politika koji procenjuju strategije za podsticanje stranih investitora trebali bi razmotriti da deluju simultano kako bi ujedno neutralizovali negativne uticaje na domaće preduzetništvo obezbeđujući podršku domaćim preduzetnicima.

Zato su veoma bitne karakteristike zemlje domaćina, njena politika i reforme kojima se uspostavlja nivo regulacije koji je najpodesniji i najkorisniji za uspešno osnivanje i ulazak novih lokalnih firmi na tržište. Ovaj faktor može imati ključnu ulogu u ostvarivanju i unapređivanju komplementarnosti između stranih i domaćih preduzeća. Ovakvim reformama ne da se samo povećava pojava novih domaćih firmi već se i generišu pozitivni efekti od SDI koji proizilaze iz transmisije novih ideja, preduzetničkih veština i drugog transfera znanja

3. ZAKLJUČAK

Uticaj SDI na preduzetništvo ne može apriori biti poznat, jer postoje mogućnosti kako negativnih efekata, kroz primarno pojavljujuće efekte istiskivanja, tako i pozitivnih efekata, koji uključuju sinergiju ili komplementarnost putem efekata preliivanja. Njihovo ispoljavanje zavisi od niza faktora, a krajnji ishod je uslovljen prevagom jednih nad drugima. U ovom kontekstu, veoma su bitne karakteristike zemlje domaćina, njena politika i reforme kojima se uspostavlja nivo regulacije koji je najpodesniji i najkorisniji za uspešno osnivanje i ulazak, kao i dalje poslovanje i opstanak novih lokalnih firmi na tržištu.

LITERATURA

- Apostolov, M. (2017). The impact of FDI on the performance and entrepreneurship of domestic firms. *Journal of International Entrepreneurship*, 15 (4), 390–415.
- Ayyagari, M., & Kosová, R. (2010). Does FDI facilitate domestic entry? Evidence from the Czech Republic. *Review of International Economics*, 18, 14–29.
- Danakol, S. H., Estrin, S., Reynolds, P., & Weitzel, U. (2013). Foreign Direct Investment and Domestic Entrepreneurship: Blessing or Curse?. DP No. 7796, IZA Bonn.
- Dicken, P. (1999). *Global Shift: Transforming the World Economy*. Paul Chapman Publishing Ltd.
- Dubravská, M., Mura, L., Kotulič, R., & Novotný, J. (2015). Internationalization of entrepreneurship – motivating factors: Case study of the Slovak Republic. *Acta Polytechnica Hungarica*, 12(5), 121–133.
- Dunning, J. H. (1993). *Multinational enterprise and the global economy*. Wokingham: Addison Wesley.
- Dunning, J. H. (1994). Re-evaluating the benefits of foreign direct investment. *Transnational Corporations*, 3 (1), 23-51.
- Djankov, S., & Hoekman, B. (2000). Foreign Investment and Productivity Growth in Czech Enterprises. *World Bank Economic Review*, 14 (1), 49–64.
- Goel, R. K. (2018). Foreign direct investment and entrepreneurship: gender differences across international economic freedom and taxation. *Small Business Economics*, 50(4), 887-897.
- Grossman, G. M. (1984). International trade, foreign investment, and the formation of the entrepreneurial class. *American Economic Review*, 74 (4), 605-614.
- Hill, C. W. L. (2000). *International Business: Competing in the Global Market*. The McGraw- Hill Companies Inc.
- Konings, J. (2001). The effects of foreign direct investment on domestic firms: Evidence from firm-level panel data in emerging economies. *Economics of Transition*, 9(3), 619-633.
- McDougall, G.D.A. (1960). The benefits and costs of private investment from abroad: a theoretical approach. *Economic Record*, 36, 13–35.
- Pathak, S., Laplume, A., & Emanuel Xavier-Oliveira, E. (2015). Inbound foreign direct investment and domestic entrepreneurial activity. *Entrepreneurship & Regional Development*, 27 (5-6), 334-356.
- Rajnoha, R., Merková, M., Dobrovič, J., & Rózsa, Z. (2018). Business performance management and FDI: key differences between foreign and domestic-owned firms – a case of Slovakia. *Journal of Business Economics and Management*, 19(1), 42-62.